

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено узагальненню теоретико-методологічних засад і механізмів регулювання замкового туризму в Україні. Здійснено спробу обґрунтувати теоретичні засади і шляхи туристичного відродження оборонних споруд України. Виявлено географічні особливості поширення, проаналізовано сучасний стан збереженості цих об'єктів, розкрито їх історико-культурний потенціал. Визначено напрями перспективного розвитку системи державного та місцевого регулювання сфери замкового туризму на місцевому рівні.

Ключові слова: державне регулювання, місцеве управління, туризм, замковий туризм, оборонні та фортифікаційні споруди, туристичний продукт.

I. Вступ

Інтеграційні процеси актуалізують значення самобутності українського народу, повагу до історії та культурного надбання. Це, у свою чергу, потребує від державної влади та органів місцевого самоврядування особливого підходу до управління сферою збереження та охорони історико-культурної спадщини. Особливого значення місцевий та регіональний аспект набуває в процесі забезпечення ефективного збереження історико-культурних надбань. Тому зрозуміло, що центральні органи влади виконують, переважно, координаційні та контрольні функції, надаючи загальні напрями для діяльності в цій сфері для органів управління на місцевому рівні.

Дослідженням оборонних споруд України свого часу займалися історики, краєзнавці, мистецтвознавці, етнографи, такі як: Б. Вітт, А. Гульдман, Ю. Дуткевич, С. Каретнікова, М. Кондраков, С. Кордасевич, Я. Новицький, Є. Січинський, В. Смирнов, В. Собецький, А. Фотинський, О. Цинкаловський, А. Чаловський, А. Шрусевич, А. Яблоновський, Б. Януш та ін.

У сучасний період цьому питанню присвячені праці науковців Б. Возницького, В. Вуйцика, М. Каргера, О. Лесика, А. Логвина, О. Мацюка, І. Могитича, Ю. Нельговського, В. Овсійчука, П. Раппопорта, М. Рожка, М. Рутинського та ін.

Проблеми розвитку замкового туризму вже декілька десятиліть перебувають у центрі уваги туризмознавців. Найбільший інтерес у зв'язку з цим становлять праці В. Азара, В. Безносяка, М. Волошина, В. Євдокименка, В. Кифяка, Ю. Лебединської, О. Любіцевої, В. Мацала, М. Рутинського, В. Федорченка та ін.

II. Постановка завдання

Водночас деякі політико-управлінські аспекти теорії та практики державного регу-

лювання розвитку замкового туризму потребують подальшого осмислення в науковій літературі. Йдеться про особливості просування національного туристичного продукту на внутрішній і світові ринки, способи залучення інвестицій у туристичну галузь, можливість підтримки органами місцевого управління розвитку замкового туризму в регіонах України.

Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних засад і механізмів державного регулювання замкового туризму в Україні. Досягнення визначеної мети зумовило необхідність виконання таких завдань: оцінити можливості органів місцевого управління стосовно активізації замкового туризму в регіонах України; окреслити перспективи розвитку системи державного та місцевого регулювання сфери замкового туризму.

Об'єктом дослідження є замковий туризм в Україні.

Предмет дослідження – процеси становлення та розвитку державного та місцевого регулювання замкового туризму в Україні.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що розробка і впровадження запропонованих механізмів регулювання розвитку замкового туризму сприятиме раціональному та ефективному вирішенню проблем, пов'язаних з розвитком туризму в Україні в цілому.

III. Результати

Усі наявні в Україні об'єкти історико-культурної спадщини перебувають під охороною держави. Законом України "Про охорону культурної спадщини" від 08.06.2000 р. № 180, закладено правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони національної культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах наступних поколінь [1].

Коротка кадастрова інформація про пам'ятки архітектури й містобудування України міститься у спеціальному Державному реєстрі національного культурного надбання [2]. У ньому зібрано інформацію про 1665 пам'яток архітектури у 915 населених пунктах країни, у тому числі 160 споруд оборонного зодчества України.

Оборонні споруди в Україні, що збереглися до наших днів, розташовані в населених пунктах Буковини, Волині, Галичини, Криму, Лівобережжя, Поділля, Придніпров'я.

О. Мацюк запропонував таку класифікацію оборонних споруд: давньоруські укріплені міста; міста-фортеці; замки; оборонні монастирі; церкви, костели, синагоги; військові укріплення; сторожові вежі; оборонні дзвіниці [3].

Український учений О. Лесик запропонував класифікувати оборонні споруди України за придатністю цих пам'яток для розміщення в них функціональних груп приміщень для туризму. На основі аналізу історичної цінності оборонних споруд, особливостей їх розташування, характеристики технічного стану, навколишнього ландшафту, особливостей архітектурно-планувальних та об'ємно-просторових рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування цих споруд до сучасних реалій усі оборонні споруди нашої держави необхідно розподілити на декілька охоронно-функціональних класів [4]:

Перша група – оборонні споруди, придатні для використання під музеї та історико-архітектурні заповідники: *музеї* – у Бердичеві (Кармелітський монастир), Виноградіві (Францисканський монастир та палац Перені), Вінниці (комплекс колишнього єзуїтського монастиря), Гошеві (Гошіський монастир), Жовкві (комплекс Василіанського монастиря Різдва Христового), Золочеві (Золочівський замок), Кам'янці-Подільському (Троїцький монастир та Кам'янець-Подільська фортеця), Києві (Братський і Видубецький монастирі), Луцьку (комплекс єзуїтського монастиря), Львові (Бернардинський, Домініканський та Кармелітський монастирі), Маняві (Манявський монастир-скит), Меджибожі (Меджибізька фортеця), Мукачеві (Свято-Миколаївський монастир та замок Паланок), Новгород-Сіверському (Спасо-Преображенський монастир), Ніжині (Введенський монастир), Олеську (Одеський замок), Острозі (Острозький замок та Свято-Троїцький монастир), Переяслав-Хмельницькому (Вознесенський монастир), Полтаві (Здвиженський монастир), Терехіві (Василіанський та Кармелітський монастирі), Ужгороді (Ужгородський замок), Хотині (Хотинська фортеця), Червонограді (монастир Василян), Чернігові (Елецький монастир), Чинадієві (палац графів Шенборнів та замок Сент-Міклош), Шаргороді (Миколаївський монастир) та ін.;

заповідники – у Бахчисарай, Білгород-Дністровському, Кам'янці-Подільському, Києві, Луцьку, Львові, Судаку, Чернігові та ін.

Друга група – оборонні споруди, придатні для закладів розміщення туристів: у *Автономній Республіці Крим*: м. Алушка (Воронцовський палацово-парковий комплекс), м. Алушта (фортеці Алустан та Фуна), м. Бахчисарай (замок Киз-Куле, Сюренська фортеця, Ханський палац), м. Керч (фортеця Єні-Кале), м. Севастополь (Костянтинівський та Михайлівський форти), м. Сімферополь (фортеця "Неаполь Скіфський"), м. Судак (Генуезька фортеця), м. Феодосія (Генуезька фортеця), м. Ялта (Лівадійський та Масандрівський палаці), с. Гаспра (палаці "Ай-Тодор", "Кічкіне", "Ластівчине гніздо", "Романтична Олександрія", "Харакс"), с. Корейз (палаці "Дюльбер" та "Юсуповський"), с. Санаторне (палац Меллас), с. Сімеїз (вілла "Мрія"), с. Утьос (палац "Утьос" і "Карасан"); *Вінницькій області*: м. Тульчин (палац Потоцьких), м. Немирів (палац М.Г. Щербатової), м. Хмільник (палац графа Ксидо), с. Ворониця (палац О.Ф. Можайського), с. Чернятин (палац Вітославського), с. Муровані Кирилівці (палац поміщиків Комарів); *Волинській області*: м. Луцьк (Луцький замок), м. Володимир-Волинський (палац уніатських єпископів), с. Оливка (замок Радзивілів); *Житомирській області*: м. Андрушівка (палац Терещенків), м. Житомир (палац єпископа), м. Новоград-Волинський (Звягельський замок), с. Верхівня (палац Ганських), с. Денишів (палац Терещенків), с. Червоне (палац Терещенків); *Закарпатській області*: с. Довге (палац Довгаїв), с. Невицьке (Невицький замок), с. Середнє (замок Тамплієрів); *Запорізькій області*: м. Василівка (заповідник "Садиба Попова"), м. Запоріжжя (о. Хортиця (історико-архітектурний комплекс "Запорізька Січ")); *Івано-Франківській області*: м. Галич (Галицький замок), м. Івано-Франківськ (палац Потоцьких), м. Надвірна (Пнівський замок), с. Маріямпіль (Маріямпільський замок), с. Приозерне (палац графів Реїв), с. Раковець (Раковецький замок); *Київській області*: м. Біла Церква (зимовий палац родини Браницьких), м. Київ (Маріїнський та Кловські палаці, Київська фортеця), с. Томашівка (палац Хоєцьких); *Кіровоградській області*: м. Кіровоград ("фортеця Святої Єлизавети"); *Луганській області*: м. Олександрівськ (палац Ю.З. Юзбаша), Старобільськ (Свято-Скорботницький монастир); *Львівській області*: м. Броди (палаці магнатів Тишкевичів та графа Потоцького), м. Жовква (державний історико-архітектурний заповідник), м. Золочів (Золочівський замок), м. Свірськ (Свірзький замок), м. Червоноград (палац Потоцьких), с. Олесько (Одеський замок), с. Підгірці (Підгорецький замок), с. Поморяни (замок Сієнського), с. Старе Село (Старосільський замок); *Одеській області*: м. Білгород-

Дністровський (фортеця Акерман), м. Одеса (палац князів Гагаріних), с. Біле (о. Зміїний); *Полтавській області*: с. Березова Рудка (палац Закревських), с. Мгарський (Спасо-Преображенський православний чоловічий монастир), с. Хомутець (палац І.М. Муравйова-Апостола); *Рівненській області*: м. Дубно (палаці Острозьких і Любомирських), с. Клевань (замок Чарторийських), с. Тараканів (Тараканівський форт); *Сумській області*: м. Глухів (державний історико-культурний заповідник), м. Тростянець (палац Голіциних), с. Нова Слобода (Софронівська пустинь); *Тернопільській області*: м. Бережани (замок Сенявських), м. Бучач (руїни Бучацького замку), м. Збараж (Збаразький замок), м. Кременець (руїни Кременецького замку), м. Почаїв (Свято-Успенська лавра), м. Тербовля (руїни Тербовлянського замку), м. Тернопіль (палац Тернопільського замку), с. Білокриниця (палац Чосновських), с. Вишневець (палац князів Вишневецьких), с. Золотий Потік (замок С. Потоцького), с. Коропець (палац Бадені), с. Кривче (замок Концьких), с. Кудринці (замок Гербуртів), с. Микулинці (палац А. Йорданової), с. Нагоряни (Червоноградський замок), с. Окопи (залишки фортеці Окопи Святої Трійці), с. Рай (замок Сенявських), с. Сидорів (руїни замку М. Калиновського), с. Скала-Подільська (руїни замку князів Коріатовичів); *Харківській області*: с. Володимирівка ("садиба Наталіївка"), с. Пархоминці (палац графа Підгоричани), с. Старий Мерчик (палац Шидловських), с. Шарівка (палац Л. Кеніга); *Херсонській області*: м. Херсон (Херсонська фортеця); *Хмельницькій області*: м. Ізяслав (Бернардинський монастир), м. Кам'янець-Подільський (державний історико-культурний заповідник "Кам'янець"), м. Старокостянтинів (Старокостянтинівська фортеця), с. Жванець (Жванецька фортеця), с. Летичів (руїни Летичівського замку), с. Меджибіж (Меджибізька фортеця), с. Самчаки (палацово-парковий комплекс "Самчаки"), с. Сатанів (Сатанівська фортеця), с. Сутківці (Оборонна церква Покрови Богородиці); *Черкаській області*: м. Корсунь-Шевченківський (палац Понятовських), м. Тальне (палац Шувалових), м. Чигирин ("бастіон Дорошенка"), с. Ліскове (палац Даховських); *Чернівецькій області*: м. Чернівці (Чернівецький університет, Митрополитський корпус, "Резиденція цадика"), м. Хотин (Хотинська фортеця); *Чернігівській області*: м. Батурин (історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця"), м. Новгород-Сіверський (Спасо-Преображенський собор), м. Чернігів (архітектурно-історичний заповідник "Чернігів стародавній", Єлецько-Успенський монастир), Троїцько-Іллінський монастир), с. Качканівка (Національний історико-культурний заповідник "Качанівка"), с. Сокиринці (палац Галаганів) та ін.

Третя група – пам'ятки оборонних споруд, які частково можна використовувати для туристичних цілей, за умови будівництва поруч з ними готелів, баз відпочинку: споруди міст Балаклави, Бережан, Жовкви, Кременця, Львова, Севастополя, Хуста, селищ Гологорів, Добромиля, Корці, Кудринців, Невицького, Підзамочку, Скалатіва та ін. [5–7].

Стан більшості названих пам'яток, без перебільшення, незадовільний. І, насамперед, це стосується споруд оборонного значення: більше ніж сотня фортифікаційних споруд являють собою жалюгідні руїни. Відсутність реального власника та суттєвої державної охорони сприяє подальшому нищенню цих пам'яток, перетворенню їх на смітники та звалища будівельних матеріалів тощо.

Необхідно визнати: ми в більшості випадків не цінуємо своєї історико-культурної спадщини, не пишаємося нею, як це прийнято в більшості цивілізованих країн. Наприклад, у Чеській Республіці, де на відносно невеликій території зосереджено понад 3000 фортифікаційних споруд, ними опікується як кожна територіальна громада, так і держава в цілому.

Аналогічна ситуація і в сусідній Республіці Польщі, де під охороною держави знаходиться близько 1500 оборонних споруд (замків і фортець), більша частина з яких законсервована і перебуває під постійним наглядом археологів, а частина активно інтегрована у прибутковий туристичний бізнес (готельний, екскурсійний, ресторанний, фестивалний тощо).

В Україні створено Державну систему охорони пам'яток історії і культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладено на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноваженні органи охорони культурної спадщини. Водночас в Україні діє ряд різноманітних громадських асоціацій, об'єднань, організацій і товариств, що займаються питаннями охорони культурної спадщини.

Охорона та збереження об'єктів історико-культурної спадщини на місцевому рівні, відповідно до чинного Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", забезпечується виконавчими комітетами відповідних органів місцевого самоврядування. До специфічних повноважень цих органів належать такі, як: популяризація справи охорони культурної спадщини на відповідній території, організація науково-методичної, виставкової та видавничої діяльності у цій сфері, організація досліджень об'єктів культурної спадщини, участь в організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників у сфері охорони культурної спадщини. Саме органи місцевого самоврядування зобов'язані створювати умови для розвитку туризму, сприяти відродженню

осередків народної творчості, національно-культурних традицій місцевого населення, художніх промислів та ремесел, у рамках делегованих повноважень у галузі будівництва забезпечувати охорону, реставрацію та використання пам'яток історії та культури. Вони зобов'язані здійснювати моніторинг фізичного стану визначних пам'ятних об'єктів історії. Саме органи місцевого самоврядування мають виключну компетенцію із внесення пропозицій до центральних органів влади щодо оголошення об'єктів, що мають історичну цінність, пам'ятками, які охороняються законодавством [8].

Отже, саме органи місцевого управління (міське управління – складний різновид публічної влади, який може включати, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює поєднання в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал) [9] та їх керівництво з огляду на свої функціональні обов'язки мають повну інформацію стосовно стану пам'яток, які знаходяться на підвідомчій їм території. Відповідно до інформації щодо стану нововиявлених пам'яток та тих, що вже перебувають під наглядом органів влади, плануються заходи для їх збереження. У більшості випадків такі заходи виявляються недостатніми, несвоєчасними та неадекватними складності робіт, яких потребує стан пам'ятки. Крім того, часто такі заходи виконуються не оперативні і тому виявляються не своєчасними.

Серед громадських об'єднань провідну роль відіграє Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Головним завданням товариства стало залучення широкої громадськості до виявлення, охорони, дослідження і пропаганди пам'яток історії та культури. За своєю структурою, формами і методами роботи товариство є організацією краєзнавчого профілю з широко розгалуженою мережею по всій країні. Провідне місце у його діяльності посідають облік і дослідження всіх типологічних груп рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, сприяння науковій розробці проблем пам'яткознавства і культури.

Упродовж проведених останніми роками досліджень отримано результати, які підтверджують, що більшість фортифікаційних споруд мають потенціал для розвитку туристичного бізнесу.

Можна визначити декілька головних напрямів туристичної привабливості оборонних споруд України: історико-архітектурний (високий рівень насиченості історико-архітектурними пам'ятками, чимало з яких мають не тільки місцеве, регіональне, загальнодержавне, а й міжнародне значення); природно-ландшафтний; культурно-містечківський (збереження традицій фольклорного мистецтва, що може бути основою для розвитку фестивального туризму).

Комплексний підхід до управління розвитком замкового туризму може забезпечити необхідну охорону, збереження і використання історико-культурного та навколишнього середовища, сприяти перетворенню туристичного комплексу в один із пріоритетних напрямів місцевого та регіонального розвитку. При цьому замковий туризм повинен давати економічну вигоду, насамперед, місцевій територіальній громаді. Адже він здатний підтримувати історико-культурну спадщину в тому разі, коли базується на унікальності об'єкта і його неповторній автентичності. У зв'язку з цим, одним із завдань органів місцевого управління має стати створення та упорядкування інфраструктури, комунікацій, транспортного сполучення, що поєднує інтереси туристичної галузі з метою охорони і популяризації історико-культурної спадщини.

Ці напрями можна доповнити елементами релігійного туризму, а також набутої останніми роками тенденції щодо розвитку агро-, еко-, спортивно-оздоровчого, науково-пізнавального видів туризму. Діяльність органів місцевого управління повинна бути сфокусована і на організації та заохоченні науково-просвітницької роботи і проведенні інформаційно-рекламних заходів.

Для розвитку замкового туризму в Україні необхідно: вивчити та структурувати місцеві напрацювання на предмет розвитку цього виду туризму; здійснити наукові дослідження і підготувати науково-дослідне підґрунтя для розроблення та реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з питань замкового туризму; розробити на цій основі Стратегічну програму розвитку замкового туризму в Україні до 2022 р.

На сьогодні в розвитку замкового туризму першочерговими повинні стати такі заходи управлінської діяльності: затвердження органами місцевого управління нормативно-правових документів "Положення про екскурсійну діяльність на території державних історико-архітектурних заповідників та на об'єктах оборонних споруд; формування бюджетів розвитку міст із залученням інвестиційних ресурсів підприємницьких структур, які працюють у сфері обслуговування (розміщення, побуту, торгівлі) за загальноприйнятною громадською програмою регенерації населених пунктів; створення рівних умов для функціонування підприємницьких структур у населених пунктах з метою впровадження інноваційно-інвестиційних проектів.

IV. Висновки

Ефективний розвиток туристичної галузі в Україні, як пріоритетний важливий напрям, можливий лише за досягнення єдиної умови – координації зусиль державної влади, органів місцевого управління та громадських і підприємницьких структур. Саме тоді, коли система цих інституцій працюватиме через відповідний механізм, можна буде

практично відчуті управління розвитком замкового туризму в чітко вираженій його соціальній функції. Конструктивні та ефективні управлінські дії сприятимуть реалізації програм відтворення на території історичних міст унікальних історико-архітектурних ансамблів.

З метою оптимізації процесу співпраці з центральними органами влади доцільно застосовувати таку схему, коли розробка документації для реставраційних робіт має відбуватися за рахунок бюджетів територіальних громад, а подальше фінансування робіт для об'єктів національного значення – за рахунок Державного бюджету України. Необхідно враховувати, що з державного бюджету виділяються кошти на реєстрацію пам'яток архітектури лише національного значення. Тому для пам'яток місцевого значення необхідно вишукувати джерела фінансування на місцевому рівні: бюджетні кошти, кошти власників та користувачів, благодійні та спонсорські внески.

Отже, створення дієвої системи місцевого, регіонального та державного управління сферою збереження історико-культурної спадщини (оборонних споруд у тому числі) та налагодження взаємодії центральних органів влади та органами місцевого управління в цій сфері забезпечить збереження зазначених пам'яток у належному стані, що, у свою чергу, сприятиме розвитку замкового туризму та підвищенню іміджу України у світовому співтоваристві.

Список використаної літератури

1. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – С. 333.
2. Пам'ятки архітектури і містобудування України : довідн. Держреєстру нац.-культ. надбання / За ред. А.П. Мардера, В.В. Вечерського. – К. : Техніка, 2000. – 664 с.
3. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки / О.Я. Мацюк. – Львів : Центр Європи, 2005. – 192 с.
4. Лесик О.В. Замки та монастирі України / О.В. Лесик. – Львів : Світ, 1993. – С. 34.
5. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посіб. / М.Й. Рутинський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
6. Україна. 500 куточків, які варто відвідати : путівник / уклад. Ю.С. Воронцова. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – 416 с.
7. Прикарпаття: спадщина віків : історико-культурологічне видання / за ред. М.В. Кугутяка. – Львів : Манускрипт, 2006. – С. 164–186.
8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170.
9. Шикеринець В.В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні : монографія / В.В. Шикеринець ; [за наук. ред. д. держ. упр., проф. О.Я. Лазора] / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – С. 31.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2012.

Шикеринець В.В. Перспективы развития замкового туризма в Украине

Статья посвящена обобщению теоретико-методологических основ и механизмов регулирования замкового туризма в Украине. Предпринята попытка обобщить теоретические основы и пути туристического возрождения оборонных сооружений Украины. Раскрыты географические особенности распространения, проанализировано современное состояние сохранности данных объектов, раскрыт их историко-культурный потенциал. Определены направления перспективного развития системы государственного и местного регулирования сферы замкового туризма на местном уровне.

Ключевые слова: государственное регулирование, местное управление, туризм, замковой туризм, оборонительные и фортификационные сооружения, туристический продукт.

Shykerynets V. Prospects of castle tourism development in Ukraine

The article deals with the consolidation of theoretical and methodological principals and mechanisms of castle tourism regulations in Ukraine. An attempt to ground theoretical principles and ways of tourism revival of Ukrainian fortification buildings has been made. Geographical peculiarities of expending are revealed, the present-day condition of preservation of the above objects is analyzed, and their historic and cultural potential is revealed. The trends of perspective development of the system of state and municipal government regulation of castle tourism on the local level were determined.

Key words: state regulation, municipal government, tourism, castle tourism, defensive and fortification buildings, tourist product.